

8. Вольф, Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : УРСС, 2009. – 264 с.
9. Краснобаева-Чорна, Ж. В. Лінгвофраземна аксіологія: парадигмально-категорійний вимір / Ж. В. Краснобаева-Чорна. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – 416 с.
10. Белобородова, А. В. Репрезентация концепта «Безразличие / Indifference» фразеологизмами русского и английского языков: лингвокультурологический аспект : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / А. В. Белобородова. – Челябинск, 2011. – 247 с.
11. Шибкова, О. С. Нормативное представление об оценочной структуре прилагательного в английском и русском языках / О. С. Шибкова // Вестник Ставропольского государственного университета. Филологические науки. – 2006. – № 45. – С. 191–198.
12. Гончар, К. Ад’ективне лексико-семантичне мікрополе «байдужість» у сучасній англійській мові / К. Гончар, А. Троцюк // Науковий журнал. – 2015. – № 2. – С. 41–46.
13. Голубцов, С. А. Семантика и прагматика показателей безразличия: сопоставительный аспект (на материале русского и английского языков) : автореф. дис... канд. филол. наук : 10.02.19 / С. А. Голубцов. – Краснодар, 1999. – 21 с.
14. Белобородова, А. В. Позиция безразличия на аксиологической шкале среди оценочных понятий «хорошо / плохо» (на примере русских и английских фразеологизмов, репрезентирующих концепт «Безразличие») / А. В. Белобородова // Вестник ЧПГУ. – 2010. – № 7. – С. 263–269.

The article defines the peculiarities of the interpretation of the gradation series of indifference, represented by the phraseological units of the Ukrainian. For the main components are positioned: a) state of emotional balance; b) lack of interest and lack of interest to life, c) lack of attention and reaction, d) lack of emotions such as insensitivity, mental emptiness (depression), despondency, d) lack of significance; e) scorn (contempt, neglect).

Keywords: gradation, evaluation, semantics, phraseology.

УДК 811.161.3'373.7

Л. У. Кулік

РЭПРЭЗЕНТАЦЫЯ БАЗАВЫХ КАНЦЭПТАЎ У БЕЛАРУСКАЙ САМАТЫЧНАЙ ФРАЗЕАЛОГІІ

У артыкуле ў лінгвакультуралагічным аспекце даследуецца фразеалагічная рэпрэзентацыя носьбітамі беларускай мовы асобных базавых канцэптаў – “Чалавек”, “Каханне”, “Страх”. Падкрэсліваецца асаблівае культурнае значэнне саматычных лексем як найменняў частак цела чалавека ў фарміраванні фрагмента наіўнай карціны свету беларусаў.

Ключавыя словы: фразеалагічная адзінка, саматычны кампанент, канцэпт.

Адным з галоўных аб’ектаў сучасных даследаванняў айчынных і замежных лінгвістаў з’яўляецца нацыянальна-культурная спецыфіка фразеалагізмаў. Навукоўцы каменціруюць іх кампаненты ў межах тэматычнага поля па іх адпаведнасці на лексічным і граматычным узроўнях плана выражэння, а таксама па адпаведнасці фразеалагічных адзінак (далей – ФА) розных моў у тыпе метафарычнага пераносу, па адпаведнасці кампанентаў, якія ўдзельнічаюць у структурызацыі вобразна матываванай унутранай формы ФА – галоўнага аспекту іх зместу.

Пад унутранай формай фразеалагізма разумеем “значэнне яго прататыпа, з якім фразеаматычнае значэнне звязана дэрывацыйнымі адносінамі” [1, с. 173] і якое дазваляе раскрыць зыходную матывацыю фразеалагізма. Іншымі словамі, унутраная форма – гэта вобраз, які склаўся на аснове свабоднага злучэння слоў і які матывуе актуальнае значэнне фразеалагізма. Пры гэтым кампаненты фразеалагізма не абазначаюць тое, што яны абазначаюць у свабодным злучэнні.

Змешчаная ва ўнутранай форме ФА культурная інфармацыя патрабуе самастойнага даследавання, якое стала мэтай адносна новай галіны навукі – лінгвакультуралогіі, у аснове якой знаходзяцца ідэі ўзаемасувязі мовы і культуры і якая “даследуе ўвасобленыя ў жывой нацыянальнай мове матэрыяльную культуру і менталітэт, што выяўляюцца ў моўных працэсах у іх дзейснай пераемнасці з мовай і культурай этнасу” [2, с. 216].

Адным з асноўных тэрмінаў лінгвакультуралогіі з’яўляецца “канцэпт”, які, услед за М. У. Піменавай, разумеем як сукупнасць замацаваных прыкмет, якія выкарыстоўваюцца для апісання фрагмента свету ці часткі такога фрагмента [3]. Менавіта канцэпты, закадзіраваныя ва ўнутранай форме фразеалагізмаў, раскрываюць доступ да свядомасці носьбітаў мовы.

Мэтай нашага артыкула з’яўляецца даследаванне рэпрэзентацыі ў фразеалагізмах з саматычным кампанентам носьбітамі беларускай мовы асобных базавых канцэптаў, якія праяўляюцца ў прадстаўнікоў самых розных культур. Пры аднясенні канцэптаў фразеалагічнай карціны свету беларусаў да базавых мы кіраваліся тэарэтычнымі данымі манаграфіі В. А. Ляшчынскай “Базавыя канцэпты фразеалагічнай карціны свету беларусаў” [4].

Унікальную сістэму знакаў у лексіка-фразеалагічнай прасторы кожнай мовы ўтвараюць саматызмы (падрабязная інфармацыя пра аб’ём корпуса саматычных лексем змешчана ў артыкуле аўтара “Да пытання аб сутнасці паняцця “саматызм” (на матэрыяле фразеалагізмаў беларускай і англійскай моў)”) [5]. Саматызмы характарызуюцца ўніверсальнасцю па прычыне агульнасці анатоміі і фізіялогіі ўсіх чалавечых істот. Значнасць органа ў працэсе жыццядзейнасці чалавека ўплывае на разнастайнасць звязаных з ім асацыяцый, што, у сваю чаргу, уплывае на разнастайнасць семантыкі саматычных фразеалагізмаў, якія аб’яднаны агульным кампанентам-найменнем часткі цела.

Вырашэнне пытанняў, звязаных з канцэптуалізацыяй свету ў саматычнай фразеалогіі, дазваляе стварыць пэўнае ўражанне аб носьбітах мовы, аб іх менталітэце і нацыянальным характары.

Звернемся да прыкладаў. Так, канцэпт “Чалавек” аб’ядноўвае шэсць фразеа-семантычных мікрагруп, у якія уваходзяць розныя ФА. Яны называюць:

1) асобу з улікам яе станоўчай характарыстыкі – *залатыя рукі, сам сабе галава, светлая галава*;

2) асобу з улікам яе адмоўнай характарыстыкі – *ад’яда душы / сэрца, воўк у авечай шкуры / скуру, выяда душы / сэрца, медны лоб, злыя языкі*;

3) асобу з улікам асаблівасцей яе характару, якія негатыўна характарызуюць яе саму – *галава садовая, дзіравая галава, галава яловая, гарачая галава, дубовая галава, курыная галава, пустая галава, галава <i>два вухі, заячая (заечая) душа, медны лоб і інш.*;

4) асобу па яе прафесійных навыках і ўласцівасцях – *папяровая душа, чарнільная душа, правая рука, свежае вока*;

5) асобу паводле яе сацыяльнага становішча – *белая костка / косць, чорная костка / косць, блакітная кроў*;

6) асобу праз форму выражэння яе роднасці – *косць ад косці, кроў ад крыві, плоць ад плоці, плоць і кроў, свая кроў*.

Аналіз пералічаных ФА дазваляе выдзеліць сярод іх тыя, што называюць чалавека са станоўчага боку, з адмоўнага боку (заўважым, што ў беларускай мове найбольш колькасна прадстаўлены ФА, якія валодаюць менавіта адмоўным канататыўным значэннем ‘быць дурным, нездагадлівым, прастакаватым чалавекам’: *галава садовая, галава яловая, дзіравая галава, дубовая галава, курыная галава, пустая галава, без галавы, без цара ў галаве, клёпкі не хапае ў галаве, мякіна ў галаве, саломы ў галаве*), і тыя, якія выразна не выяўляюць пэўныя экспрэсіўныя адценні. Апошнія прадстаўлены ФА чацвёртай і пятай мікрагруп. Аднак і тут маюцца выключэнні: ФА *папяровая душа*,

чарнільная душа ‘канцылярскі чыноўнік, бяздушны фармаліст, бюракрат’ (дэфініцыі фразеалагізмаў пададзены паводле слоўнікаў, у якіх яны зафіксаваны) выяўляюць спецыфіку асуджэння пры ўказанні на дзеянні прадстаўнікоў пэўнай спецыяльнасці, улады. На нашу думку, такі негатыв у адносінах да работнікаў дзяржаўных інстанцый звязаны з уяўленнямі пра бюракратычную сістэму ў цэлым, а таксама пра пэўных служачых, якія не праяўляюць паважлівых адносін да сваіх кліентаў і не выконваюць свае працоўныя абавязкі ў поўнай меры.

Адным з базавых канцэптаў, якія выяўляюць духоўную сферу жыцця чалавека, з’яўляецца канцэпт “Каханне”.

ФА, якія рэпрэзентуюць канцэпт “Каханне”, падзяляюцца на некалькі семантычных груп, якія апісваюць ступень глыбіні і моцнасці пачуцця, альбо пэўныя стадыі пачуцця. Даследаванне беларускіх ФА дазваляе ўстанавіць, што каханне валодае некалькімі параметрамі інтэнсіўнасці, а менавіта даўжынёй, сілай і якасцю. Напрыклад: *без памяці* ‘вельмі моцна, страсна (кахаць каго-н., захапляцца чым-н.)’ (2-е значэнне); *без аглядкі* ‘вельмі моцна, бязмежна, не раздумаючы (кахаць, верыць і інш.)’ (3-е значэнне); *да вар’яцтва* ‘вельмі моцна, бязмежна (любіць, ненавідзец і пад.)’ (1-е значэнне); *па <самыя> вушы* ‘вельмі моцна, бязмежна (закахацца)’ (2-е значэнне) і інш. Як відаць з прыкладаў, даволі часта высокая ступень праяўлення кахання перадаецца ў беларускай мове пры дапамозе адмаўлення, выражанага прыназоўнікам *без*, і выкарыстоўваецца для актуалізацыі значэння ‘вельмі моцна кахаць’.

Спынім увагу на ФА, якія не абазначаюць непасрэдна пачуццё кахання, але ўказваюць на яго вынік, а менавіта на зачацце дзіцяці альбо яго нараджэнне. Заўважым, што тут мы маем на ўвазе не тыя ФА, якія рэпрэзентуюць пачатак жыцця – нараджэнне і адносяцца да фразеасемантычнага поля ‘жыццё’, а тыя, што неадабральна апісваюць інтымныя моманты адносін. Так, ФА *пуза / жывот на нос лезе / палезе* ‘хто-н. у стане цяжарнасці; звычайна пра жанчыну, якая не знаходзіцца ў шлюбе’ адлюстроўвае складзенае ў свядомасці беларусаў мінулых стагоддзяў стэрэатыпнае, адмоўнае стаўленне да незамужняй цяжарнай жанчыны, што ўзмацняецца яшчэ і ўжываннем размоўнай лексемы *пуза*, якая амаль заўсёды нясе адмоўную канатацыю [6, с. 139].

Але ўсё ж такі звычайна ўзаемныя пачуцці маладых людзей прыводзяць да жаніцьбы, што і адлюстроўваецца ў наступных ФА: *прапанова рукі і сэрца* ‘просьба хлопца да жанчыны стаць яго жонкай’; *аддаваць руку і сэрца* ‘станавіцца жонкай каго-н., выходзіць замуж за каго-н.’.

Сімвалічным цэнтрам канцэнтрацыі эмоцый чалавека з’яўляецца сэрца. Адсюль і шырокае задзейнічанне кампанента *сэрца* як органа-сімвала кахання ў беларускіх ФА. Заўважым, кампанент *сэрца* праяўляе актыўнасць у ФА, якія адлюстроўваюць уяўленні носьбітаў мовы аб метафарычным цэнтры сусвету асобы – душы, якая выступае кантэкстуальным сінонімам да слова *каханне*. Так, у вобразнай аснове ФА закардазаваны шырокі дыяпазон праяўлення пачуццяў (ад сімпатыі да кахання): *па сэрцы* ‘падабаецца’; *аддаваць сэрца* ‘кахаць каго-н.’; *не чуць душы* (у кім) ‘вельмі моцна, бязмежна любіць, глыбока паважаць каго-н.’ і інш.

Яшчэ адной канцэптуальнай эмоцыяй, якая сканцэнтравана ў сэрцы чалавека, з’яўляецца “Страх”. Так, у беларускай мове выдзяляюцца ФА, у якіх стан чалавека ў моманты адчування страху суправаджаецца крытычнай рэакцыяй арганізма, якая б у паўсядзённым жыцці магла прывесці да смерці. Да гэтай групы адносяцца ФА, якія ілюструюць уяўленні носьбітаў мовы пра асаблівасці работы сэрца ў момант перажывання страху: *сэрца абрываецца / ападае* ‘хто-н. адчувае моцны страх, трывогу, раптоўна адчайваецца’; *сэрца ледзянее* ‘хто-н. адчувае моцны страх, жах’.

Акрамя кампанента *сэрца*, у склад ФА, якія выражаюць канцэпт “Страх”, уваходзяць разнастайныя кампаненты-саматызмы: *валасы / волас, вочы, душа, жылы, зубы, калені / каленкі, кроў, лоб, лыткі, паджылкі, паднябенне, пятка, скура, спіна,*

сэрца, цела, хвост, язык. Як відаць, ахоп у якасці фарміравання фразеалагічнага вобраза найменняў частак цела чалавека ў беларускіх ФА з’яўляецца раўнамерным і дазваляе ўявіць пэўную абстрактную мадэль паводзін асобы ў момант адчування страху.

Аналіз ФА паказаў, што ў большасці з іх ілюструецца рэакцыя арганізма на пэўнае страшнае здарэнне. Так, ФА *валасы / волас становяцца / падымаюцца / устаюць дыбам / дыба / дуба / дубка, вочы на лоб лезуць, калені / каленкі / лыткі дрыжаць / трасуцца, язык адняўся* так ці інакш рэпрэзентуюць фізіялагічнае праяўленне страху, якое шырока апісана ў спецыяльнай літаратуры і пацвярджаюць сутнасць паняцця “страх” як тэрміна псіхіятрыі: “страх у псіхіятрыі – беспрадметная, адмоўна афарбаваная эмоцыя ў хворага, якая суправаджаецца напружанасцю, пачуццём непасрэднай небяспекі для жыцця і разнастайнымі вегетатыўнымі парушэннямі” [7, с. 1175].

Стан страху можа праяўляцца ў рознай ступені інтэнсіўнасці і вар’іравацца ад спалоху да жаху. Параўн.: *калені / каленкі / лыткі дрыжаць / трасуцца* ‘хто-н. вельмі спалохаўся’; *кроў ледзянее* ‘хто-н. адчувае моцны страх, жах’; *ледзяніць кроў* ‘выклікаць у каго-н. жах, здранцвенне’.

Рэакцыя на страх можа пазбавіць чалавека голасу, альбо паўплываць на выразнасць маўлення. Такая рэакцыя рэпрэзентуецца ў ФА *язык адняўся* ‘хто-н. раптоўна змоўк, страціў здольнасць гаварыць (ад страху, здзіўлення і пад.)’; *язык прысох / прыліп <да зубоў, да паднябення>* ‘хто-н. раптоўна страціў здольнасць гаварыць (ад страху, здзіўлення і пад.)’.

У вобразе яшчэ адной беларускай ФА *заячая / заечая душа* ‘вельмі баязлівы чалавек’ адлюстравана зааморфная метафара на аснове прыпадабнення чалавека да зайца, уяўленні пра якога звязаны з назіраннямі чалавека за яго паводзінамі, выдзяляючы найперш такую асаблівасць, як баязлівасць. Наяўнасць кампанента *душа* ў ФА амаль заўсёды звязана з вызначэннем рыс характару, унутраных якасцей чалавека, яго эмацыянальнага стану. У данай ФА спалучэнне кампанента-назоўніка *душа* з кампанентам-прыметнікам *заячая* раскрывае сутнасць чалавека, а ФА ў цэлым выступае ў ролі стэрэатыпнага ўяўлення аб баязліўцу.

Такім чынам, лінгвакультуралагічнае даследаванне фразеалагічнай рэпрэзентацыі толькі асобных базавых канцэптаў паказвае, што фразеалагічны фонд беларускай мовы з’яўляецца каштоўнай крыніцай звестак аб культуры і менталіцеце яе народа-носьбіта, а аналіз беларускіх ФА дае падставы сцвярджаць, што ў саматычнай фразеалогіі закадзіраваны асаблівыя формы катэгарызацыі ўспрымання чалавека і яго пачуццяў.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Кунин, А. В. Курс фразеологии современного английского языка : учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / А. В. Кунин. – 2-е изд., перераб. – М. : Высш. шк. ; Дубна : Изд. центр “Феникс”, 1996. – 381 с.
2. Телия, В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Шк. “Яз. рус. культуры”, 1996. – 288 с.
3. Пименова, М. В. Языковая картина мира. Вып. 7 / М. В. Пименова. – Кемерово : КемГУКИ, 2011. – 106 с.
4. Ляшчынская, В. А. Базовые канцэпты фразеалагічнай карціны свету беларусаў / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2015. – 224 с.
5. Кулік, Л. У. Да пытання аб сутнасці паняцця “саматызм” (на матэрыяле фразеалагізмаў беларускай і англійскай моў) / Л. У. Кулік // Известия Гомел. гос-го ун-та. – 2017. – № 4 (103). – С. 101–104.
6. Кулік, Л. У. Саматычныя фразеалагізмы як адзінкі цялеснага кода культуры / Л. У. Кулік // Скарына і наш час : матэрыялы V Міжнароднай навуковай канф. – Гомель, 2011. – С. 136–139.
7. Покровский, В. И. Энциклопедический словарь медицинских терминов / В. И. Покровский. – М. : Издательство: «Медицина», 2005. – 1591 с.

In the article in the linguo-cultural aspect the phraseological representation of the basic concepts "Person", "Love" and "Fear" by native speakers of Belarusian is researched. The special cultural significance of somatic lexemes in forming of a fragment of the naive picture of the world of Belarusians is emphasized.

Keywords: phraseological unit, somatic component, concept.

УДК 811.161.2'373.7

І. В. Лакомська

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ УКРАЇНСЬКИХ МЕДІАЗАГОЛОВКІВ У ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНОМУ АСПЕКТІ

Статтю присвячено розгляду прагмалінгвістичного потенціалу фразеологічних одиниць, що вживаються у заголовках українських засобів масової інформації. У дослідженні акцентовано на таких прагматичних категоріях, як експресивність, емоційне значення та оцінність фразеологізмів. Також проаналізовано впливову силу фразем, яка реалізується у зацікавленні читача та у реакції на повідомлення.

Ключові слова: засоби масової інформації, медійний заголовок, фразеологічна одиниця, прагмалінгвістична специфіка.

Дослідження української фраземіки досягли сьогодні достатньо високого рівня. У зв'язку з цим, вчені зауважують, що фразеологія почала шукати точки дотику з новими і перспективними галузями мовознавства, як-то: когнітивною лінгвістикою, етнопсихолінгвістикою, когнітивною й лінгвістичною психологією, лінгвокультурологією, теорією тексту та комунікації тощо [1]. Продовжуючи цей перелік, зазначимо ґрунтовні розвідки фразеологізмів у межах лінгвопрагматики, де щонайперше з'ясується впливова сила цих одиниць. Проте системного аналізу фразеологічних одиниць (далі ФО) як найпотужнішого впливового сегмента газетного повідомлення досі не проводилося, що визначає *актуальність* поглибленого опрацювання фактичного масиву фразеологізмів у зазначеному аспекті.

Об'єктом статті є фразеологізми в українській пресі, предметом – прагмалінгвістичні особливості ФО як активних впливових маркерів у структурі медіазаголовка.

Мета статті полягає у визначенні прагмалінгвістичного потенціалу фразеологічних одиниць в газетних заголовках української преси.

Для досягнення мети поставлено такі основні завдання:

виокремити масив заголовкових фразеологізмів української преси;

з'ясувати основні прагматичні категорії на рівні ФО;

проаналізувати прагматичні реалізації та їхні конотації у структурі фразеологізмів у медіазаголовках.

Мета і завдання розвідки визначили необхідність застосування таких методів дослідження, як описовий, метод спостереження, аналіз, а також компонентний аналіз, який прислужився у виявленні особливостей семантичної структури заголовкових фразеологічних одиниць.

Джерельною базою дослідження послуговували заголовки українськомовних суспільно-політичних газет «Голос України» (ГУ), «Демократична Україна» (ДУ), «Дзеркало тижня» (ДТ), «День» (Д), «Україна молода» (УМ), «Урядовий кур'єр» (УК) за 2010–2020 роки. Фактичним матеріалом роботи стали понад 300 газетних заголовків із фраземним компонентом, дібрані методом суцільної вибірки з проаналізованих газет.

Лінгвопрагматика завдячує своєю появою насамперед Ч. Морісу, що виокремив прагматику як складник семіотики – науки про знаки й знакові системи, де саме